

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԵԱՆ ՔՐՈՆԻԿ

ՊԱՆԱՄԱՅԻՆ ԳՈՐԾԸ

(Շարունակութիւն)

Պանամայի գործը իւր հետաքրքրութեամբ ետ է մղել բոլոր միւս համաշխարհային հարցերը ու խնդիրները:

Մեր վերջին քրոնիկը վերջացրինք ասելով, որ Ֆլոկէի տեղը, իբր նախագահ պատգամաւորների ժողովի, բռնեց Կադիմիր Պեռիէ'ն և որ Րիբօ-Լուբէ—Ֆրեյսինէ'ի մինիստրութիւնը լծարակամ փոփոխութեան ենթարկեց, զրկելով Լուբէից և Ֆրեյսինէից, ալդ երկու շատ չարգասած անձնաւորութիւններից, որոնց տեղերը գրաւեցին Դեւելլ'ը իբր արտաքին գործերի մինիստր, և Լուազիլլոն'ը իբր զինւորական մինիստր: Ինքը Րիբօ'ն ստանձնեց ներքին գործերի մինիստրութիւնը:

Անկարելի է լուրթեան տալ Ֆրեյսինէի հրաժարականը և ոչինչ չասել ալդ շատ չարգասած աշխարհական անձի մասին, որը հանգուցեալ Գամբետտայի ընկերակիցն էր 1870 թականին և գրեթէ անփոփոխ զինւորական մինիստր էր վերջին 5—6 տարիների մինիստրութիւնների մէջ:

Բանը նրանումն է, որ արդէն դեկտեմբեր ամսին Կարնօ'ն աշխատում էր որ Ֆրեյսինէ'ն վերստին լանձն չառնի մինիստրութեան պաշտօն. սակայն դա անհնարին եղաւ: Բալց վերջերքում, Ֆրեյսինէ'ն ստիպեց հրաժարական տալ Լուբէի հետ. մեղադրող Շարլ Լեստիպը չաւտարարեց դատաստանական քննիչին, թէ ինքը ոչ թէ չէր կաշառում, այլ ստիպւած էր սակարգութիւններ անել մինիստրների հետ և այն է ոչ թէ վերջիններիս օգտին, այլ ալդ մինիստրների բարեկամների և նոցա պաշտպան լրագրերի համար և որ Ֆրեյսինէ'ն չուզէր իւր պահանջած անհաւատալի խոշոր գումարը իջեցրեց $1\frac{1}{2}$ միլ. ֆրանկի:

Գալով Լուբէի հրաժարականին, պէտք է ասել, որ սա միայն առիթի էր սպասում մինիստրութիւնից հեռանալու, քանի որ ամբողջապէս չէր համաձայնում նոր մինիստրութեան հետ մեղադրող պատգամաւորներին:

դատի կանչելու, որոնց թւում և Ռուսիէ՛ին, դէպի որը Լուրէ՛ն առանձին լարդանք է տաճում:

Այսպէս թէ անպէս Րիբո՛ւ մինխտրութիւնը ինքը վերակազմեց առանց բանը ամբողջ մինխտրութեան հրաժարականի հասցնելու:

Պատգամաւորների ժողովի նոր նախագահը, Կաղիմիր Պեռիէ՛ն, պատկանում է նշանաւոր գերդատանի: Նոյն անունը և ազգանունը կրող Կաղիմիր Պեռիէ՛ն (1777—1832) մինխտր էր 1831 թ. Լուի Ֆիլիպպ թագաւորի օրով և զո՛ւ գնաց իւր եռանդին հասարակական բարիքի համար:

Առաջ ենք բերում ներկայ նախագահի լուսւար 12 արտառանաժ առաջին ճառի նշանաւոր կտորները:

«Մասնաւոր անհատների մոլորութիւնները անկարող են խախտել հանրապետութիւնը, Լյուդանուր ձալնատութիւնը անքան էլ չէ հրապուրում կրքերով, որքան քաղաքական ազիտատորները (Մախահարութիւններ): Նա ընտելացել է ազատութեան իրաւունքներին և գիտէ որ ուրիշ էպօխաներում ան սխալները, որ հանրապետութիւնը ցանկանում է հրապարակ հանել և կիմանալ պատժել—ուրիշ ժամանակներում, ալդ սխալները կը մնալին չը մերկացած և անպատիժ թողած»: (Նրկար ծափահարութիւններ):

Այնուհետեւ, առաջարկելով սպասել արդարադատութեան վճռին, Կաղիմիր Պեռիէ՛ն հրաւիրեց պալատին զրաղել պետական ելումուտքով և ապա վերջացրեց իւր խօսքերը այսպէս.

«Նի՛թէ կարգի պահպանելը կազմում է կառավարութեան առաջին պարտաւորութիւնը և է հիմնական պալման առաջադիմութեան—տպա ուրեմն ժողովին մնում է վկայել, որ առաջադիմութեան մէջ նա տեսնում է ամենալաւ գրաւականը հասարակական հանգստութեան»: (Նրկար ծափահարութիւններ):

Յունւար 10 (Ն. տ.) սկսեց մեղադրեալների հարցաքննութիւնը դատարանի դաշլիճում: Կառավարութիւնը զգուշութիւնից դիմել էր արտակարգ միջոցների՝ խաղաղութեան և կարգապահութեան համար, սակայն խռովալող ցուցեր բնաւ տեղի չաւնեցան:

Յունւար 10 (Ն. տ.), ժամը տասներկուսից քսան րոպէ անց բացւեց նիստը նախագահութեամբ Պերիւիէ՛ի: Մեղադրող դատախազն էր Ռօ (Rau), Ներկայ են բոլոր մեղադրուողները բացառութեամբ տկար Ֆերդինանդ Լեսեպսի:

Մեղադրաճնների քամակին տեղեր գրաւեցին զրանց պաշտպանող փաստաբանները. Էլֆելի կողմից—Վալդէկ Ռուսսօ՛ն, Շառլ Լեսեպսի կողմից՝ Բաբու, Ֆոնտանի կողմից՝ Դիւլ Բիւլի, Անրի Կոտտիւլ՝ կողմից—Մարտինի: Սղադրողները բռնեցին դաշլիճի ձախ կողմը, Ներկայ հասա-

րակութեան խոշոր մեծամասնութիւնը կազմում էին փաստաբանները։ Հրաւիրւած մեղադրւողներին և վկաններին անունները տալուց չետոյ, նախագահը ղրմում է Շառլ Լեստեպիւն։

Վերջինս, անելով Պանամայի ջրանցքի համառօտ տեսութիւնը, չափոնում է որ իւր հօր առաջին անշուղտութիւնը իրանց բացատրեցին նրանով թէ լոկ Ֆերդինանդ Լեստեպիւ անունը բաւական չէ, այլ հարկաւոր էր գործին մասնակից անել «Միջազգային բանկին» կառավարիչ— Լեւի Լրեմիէին, որին պաշտպանում էին Ժիլբառդէն, Ժիբիա, Ժանտի, Պտի Ժուլիան Թերթը, «Ֆինանսական շաքաթաթերթը», հարկւր գաւառական թերթեր և այլն և որ այս բոլորի ծախքը կանի ոչ աւելի քան 800.000 ֆր.։ Այնուհետեւ Շառլ Լեստեպիւ հաւատացնում է որ Լեւի Լրեմիէն էր որը մատնացողը արաւ Կուրէ և Գերսան'ի վրա, որոնք իբր թէ և գնահատեցին ջրանցքի նստածքը 512 միլ. ֆրանկի նախագահը և դատախազը կտրում են սրա խօսքերը ասելով, որ Պանամայի ընկերութեան լրագրերը ալդ հանգամանքը չափարարել էին այլ ձեով, այն է իբր թէ փշեակապալառուները 512 միլ. ֆրանկով չանձն էին առել ամբողջ ջրանցքի փորելը և որ ստորագրութեան վերջանալուց չետոյ կոնցեսսիալի տէրերին, իբր զիջում, չատկացրեց 10 միլ. ֆրանկի ակցիաներ, որոնք բաժանւած էին 900 փաւերի և որ զրանցից 90 հատ տոացել էր Ֆերդինանդ Լեստեպիւ, իսկ 10 հատ Շառլ Լեստեպիւ, 420՝ ը տոացել էր Պարիզի առաջին սինդիկատը և 59 անձինք տոացել էին մի մի փաւ ¹⁾։

Մենք կանգ կառնենք փոքր ի շատէ նշանաւոր ցուցմունքների վրա։ Շառլ Լեստեպիւ մեղադրւում է խաբէրալութեան մէջ և հասարակական հաւատը ի չար գործ ածած լինելու մէջ, Դատատոմանը աչքի առաջ ունի միայն երկու վերջին օբլիգացիաների չրջահանութիւնները 1888 թականին։

Կտրումբիալի կառավարութիւնը Պանամայի ջրանցքի փորելու կոնցեսսիան տւել էր 1877 թ. մի մասնաւոր ընկերութեան, որի գլուխն էին Բոնապարտ Վիլ և զենեւալ Տիւռ։

Շառլ Լեստեպիւ. «Ըստ պաշմանի ջրանցքի փորելը չէր կարելի չանձնել և ոչ մի կառավարութեան, բաց ալդ իրաւունքի զիջանելը մասնաւոր անձանց չէր արգելոււմ։ Ձեզ չափնի է հօրս ոգևորող և մեծասիրտ բնաւորութիւնը. նա չափշտակեց ջրանցքի ծրագրով և վճեց

¹⁾ Շառլ Լեստեպիւ, որը սկզբում իրան անտեղեակ չալոնեց այս հաշիւներին, դատախազի տւած այս բացատրութիւններից չետոյ ասաց, որ մնացեալ փաւերը բաժանւած են եղել բանկիրներին և մամուլին ի վարձատրութիւն սրանց մատուցած ծառայութեան։

ներսն գլուխ բերել, «Այն զօրավարը, որ տանում է մի լաղթուկին, ասաց նա ինձ, երբէք չի հրաժարուում երկրորդի տանելուց»»

Մենք դնացիներ Պանամա, որի նկարագրութիւնը հալոս գրեց «Journal du Canal Interocéanique» թերթում: Անհրաժեշտ գրամագլուխ հաշւած էր 400 միլիոն ֆրանկ:

1888 թվականին պարզկատու վիճակախաղ օբլիգացիաների շրջահանութիւնը տեղի ունեցաւ մասնակցութեամբ սինդիկատներին¹⁾, որոնք պատասխանատու էին լինում միմիայն շրջահանութեան ծախքի համար: Սինդիկատի անդամները դրա համեմատ պարտաւորեցին առաջ մեզ ամեն մի օբլիգացիայի համար— $2\frac{1}{2}$ ֆրանկ, մինչդեռ Պանամայի ընկերութիւնը իւր կողմից պարտաւորեց, որ եթէ շրջահանութիւնը լաջողվի, ինքը կը վճարի, իբր պրեմիա, սինդիկատի անդամներին, ամեն մի օբլիգացիայի համար 5, 10, 15 և մինչև անդամ 20 ֆրանկ: Սինդիկատին մասնակցողները օգուտ ունեցան աւսպիսով մօտ 11 միլիոն ֆրանկ:

Նախագահի առարկութեան թէ էկսպերտները պնդում են, որ աւելի մեծ գումար է մօխած Շառլ Լեոսսպը պատասխանում է. «Մենք ստիպւած էինք ակամայից ապահովել զանազան ելմտադէտ ֆինանսիստներին լինելիք շահը իրանց աշխատակցութեան և օգնութեանց փոխարէն: 1879 թվականից սկսած մենք սովորեցինք հպտակել շատ բռնի պահանջմունքներին» (Ազմկալի լուզմունքներ):

—Սակայն շատերը սինդիկատի անդամներին, առարկում է նախագահը, չը հատուցին $2\frac{1}{2}$ ֆրանկ ամեն մի օբլիգացիայի համար: Վերջապէս,—սինդիկատը, մամուլը, բանկիրները ստացած լանձնավճարը—աւելի քան 40 միլիոն ֆրանկ կողբեցին ընկերութեան դրամարկղից:

—Շարլ Լեոսսպ. Այդ բանկերը, բիսկի ենթարկելով, մեզ փող տւին վարկով: Առանց ալդ բանի ընկերութեան գործը պէտք է դադարէր 1887 թ.: Նրանք մեզ տւել էին աւելի քան 30 միլիոն ֆրանկ և վարձատրութիւն պահանջեցին շրջահանութեան ժամանակին: Բանկիր Հուգօ Օբեռնդեօրֆերը ստացաւ իբր սինդիկատի անդամ 3 միլիոն ֆրանկ և 2 միլիոն ֆրանկ իւր մտքի համար՝ վերաբերմամբ պահեստի գրամագլխի, որը կ'ապահովէր վիճակախաղ փոխառութեան պարտքաշէջը: Նւ բացի այդ, նա կարող էր իբրեւ ազդեցիկ սպեկուլեատոր—շեռսեւ Պանամայի թղթերի արժէքները իջեցնելում:

Բառն Ռաւնախը ստացաւ $2\frac{1}{2}$ միլիոն իբրեւ սինդիկատի անդամ և աւելի քան $3\frac{1}{2}$ միլիոն լաւտարարութիւնների համար:

Նբր մի փոխառութիւն է անում, հարկաւոր է ոչ միայն սինդիկատ

¹⁾ Ընկերութիւններ՝ առաւել կամ պակաս անդամներից կազմւած, որ և է գործ՝ առետրական թէ վարկավին՝ գլուխ բերելու համար:

կազմել և կազմակերպել «պատարարութիւնները», ալ և զորձ ունենալ ալն ամեն անձերի հետ, որոնք պահանջներ են անում իրանց մատուցած երևակալական ծառայութիւնների փոխարէն... Իսկ աղապիսիները անհամար են: (աղմուկ և ծիծաղ):

Այդ տեսակ ձանձրութիւններից ազատւելու համար մենք լանձնեցինք առաջ Լուի Կրեմիէ'ին և ապա բառոն Ռալֆնախին լատով գումարներ, որ շուքակարող էին զորձ ածել իրանց հաւեցութեան համեմատ: Դա մի տեսակ կապալ էր:

Յիշէ՛ ես լսէի Ռալֆնախին, պէտք է միտէր փոխանակ 6 միլիոնի՝ 12 միլիոն ֆրանկով:

Այնուհետև Շառլ Լեսսեպը խօսում է «անանու» ստացականների մասին, որոնց հեղինակը, իւր ասելով, էր Ֆոնտանը և որ վերջինիս խօսքերի համաձայն՝ «կարելի էր դո՛ւրսնալ աւելի պակաս գումարներով, միայն թէ ստորագրութիւն չը պահանջէր ստանալու մասին»: Դա՛ր լիճը պրտկում է ծիծաղից ալս բացատրութեան միջոցին: Ապա Շառլ Լեսսեպը անցնում է դադտնի դումարներին:

«Crédit Foncier» (Կալւածական բանկ) մի սկետական հաստատութիւն է և իբր զադտնի գումար միտել է 12 տարում 116 միլիոն ֆրանկ: Ինքը կառավարութիւնը ունի նմանապէս իւր կարողադրութեան ներքոյ զադտնի ֆոնդ: Մենք ես ունէինք աղապիսին: Այդ գումարներից մենք վճարել ենք Կոռնելիոս Հերց'ին 600,000 ֆրանկ: Երբ առաջին անգամ մենք մտածեցինք վիճակախաղ շրջահանութեան մասին — մեզ զգուշացրին որ Կ. Հերցը ազդեցիկ կապեր ունի կառավարութեան հետ և որ անհրաժեշտ է նրան մեր կողմը գրաւել: Ես հազիւ հազ կարողացալ նրան կոտրել 600,000 վրա:

«1886 թւականին, երբ որ ես խնդրեք ներկայացրի վիճակախաղ շրջահանութեան մասին — պ. Բալօ'ն, ալն ժամանակաւ մինիստրը հասարակական շինութիւնների, պահանջեց որ ես իւր կարգադրութեան տակ դնէի մի միլիոն ֆրանկ, վճարելի երեք ժամանակամիջոցով՝ խնդիրքիս ներկայացման օրից մինչև պարլամենտին ներկայացւելի օրը: (Փոթորկալի չուզմունքներ դա՛ր լիճում: Նախագահ Պերիէ'ն սպառնում է դատարկել տալ դա՛ր լիճը): Ես վճարեցի միմիայն առաջին վճարելիք մասը՝ 375,000, որովհետև խնդիրքս մերժեց»:

Մերժելով բացատրութիւններ տալ 600,000 ֆրանկի մասին, որոնք բաժանւած էին մաս մաս և ալն հանգամանքի մասին, որով մի քանի անձերին վաճառւած էին օրլիգացիաներ բորսալին զնից պակաս — Շառլ Լեսսեպը ասաց մի քիչ չուզելով. «Այս ամենը պահանջեց միզանից դանակները ձեռքերին, և մենք տւինք փողը, ինչպէս որ մարդս տալիս է իւր ժամացույցը երբ ալք պահանջում են մութ անտառում»:

— Երբ մէկը ժամացոյց է խլում մուկ անտառում, առարկեց նախագահը, դրա մասին չպտնուում են ոստիկանութեան:

Դատարանի առաջին նիստը վերջացաւ Շառլ Լեսանպսի չպտնութեամբ, թէ Կոտտիւզ և Ֆոնտանը շիտակ մարդիկ են և որ նրանք գործում էին իւր կարգադրութեան համաձայն:

Հետեւեալ օրեալ երկրորդ նիստը նւիրած էր Կոտտիւզի, Ֆոնտանի և Լէֆելի հարցաքննութեան: Երկու առաջին մեղադրւածների ասածները մեծ բան չեն ներկայացնում, ուստի անցնենք երրորդին:

Պանամայի ընկերութեան և Լէֆելի իրար հետ կապած պայմանը կարգաւոյց լետու, նախագահը գիտում է Լէֆելին:

«Դուք կապել էք ընկերութեան հետ ջրանցքը ամբողջապէս զլուխ բերելու և ստացել էք հետեւեալ գումարները.

1.200.000 Փրանկ գետի տեղը փոխելու:

3.000.000 » ճանապարհ պատրաստելու փորած հողը դուրս տանելու համար:

6.000.000 Փրանկ իբր կանխավճար նախապատրաստական գործերի համար:

12.000.000 » առաջին չորս շինարարի համար, ամեն մէկը երեք-երեք միլիոն հաշւելով:

Ի՞նչ գործադրութիւն էք տւել ալս գումարներին»:

Լէֆելը տալիս է խառնաշփոթ պատասխաններ: Նախագահը վիշեցնում է, որ մեղադրւածի մատենաներից երեւում է, որ նա նիւթեր է հասցրել Պանամայի նեղուցը միմիայն 1.223.000 Փրանկի:

Լէֆելը գլխաւորապէս փորձում է արդարանալ նրանով, որ համաձայնութիւն է կապարել Բրիւլնէի հետ, որը նշանակւած էր Պանամայի գործերին վերջ տալու և որ ալք համաձայնութիւնը հաստատւած է դատարանով: Նախագահը առարկում է թէ հարց է՝ արդեօք չը պէտք է ալք համաձայնութիւնը անվաւեր համարել, քանի որ Բրիւլնէ՛ն կարող էր մոլորւած լինել: Ապա, շարունակելով մէջ է բերում մի ուրիշ օրինակ, երբ Լէֆելը պատկրած լինելով մի ընկերութեան 2.880.000 Փրանկի մեքենաներ— իւր գրպանում պահելով Պանամայի ընկերութիւնից ալք մեքենաների հաշիւն տոացած մօտ երեք միլիոն Փրանկ գումարը— վճարում է վիշեալ ընկերութեան միմիայն մեքենաների նկարների և գծադրելու ծախքերի արժէքը՝ 7.047 Փրանկ:

Երրորդ օրեալ հարցաքննութիւնը նւիրւած էր վկաներին և էկսպերտներին: Մենք ուշադրութիւն կը տանք աւելի նշանաւորներին:

Բրիւլնէ՛ի փոխանորդ Մոշիկուսը իւր երկար ցուցմունքներով հաստատեց ալն, ինչ որ ընդհանրապէս չափնի է, աւելացնելով որ ընկերութիւնը կապաւառուններին չափից դուրս թանդ էր վճարում, որ Պանամա-

լում ծառալողների կազմակերպութիւնը աչք էր զարնում իւր արտակարգ փառաւորութեամբ, Վկայի կարծիքով մամուլին աչքքան էլ շատ չէ վճարած լատարարութիւնների համար, այլ, եթէ կարելի է այսպէս ասել, ընկերութեան հոգին հանողը եղել են սինդիկատները և բանկիրները (որոնք ընկերութեանը նստել են առնաւոր 106 միլիոն ֆրանկ) և որ առաջինը դոցա մէջ էր Ռաշնախը: Այս վերջինիս և լեւի կրեմնօ՛րն Մոշկուռը անւանում է «Պանամայի ձեռնարկութեան խոցեր»:

«Յալտարարութեան և սինդիկատի ծախքերի հաշւի գումարների մի մասը կազմում են անշուշտ աչն փողերը, որ Ռաշնախը դրել է իւր գրպանը. (աղմկալի կազմունքներ) նա մի շատ ճարպիկ աֆերիստ էր, որը գիտէր օգուտ քաղել ամեն մի ազդեցութիւնից:

Բառն Ռաշնախի մասն էին կազմում «ազդեցիկ անձնաւորութիւնները», 1888 թ. ոչ այլ ոք քան Ռաշնախը՝ լանձն առաւ պարլամենտում ձայներ փողովել քէպովել տալու համար վիճակախաղ շրջահանութեան օրինագիծը, (Յուզում):

Ես երբէք չը կարողացայ նրանից հաշիւ ստանալ միւսած գումարների մասին: Եւ երբ ես նրան հարցրի, արդեօք նա բաժանեց Պանամայի փողերը, — նա ինձ պատասխանեց՝

«Դուք շատ միամիտ էք, եթէ երևակայում էք, թէ ես ձեզ կը պատասխանեմ»:

Անհնարին էր հաւատ ընծայել նրա չիտակութեան. ամենքը գիտէին, որ նա սեփականացնում է առիւծի մասը աչն փողերի, որ ստանում էր ընկերութիւնից ուրիշներին բաժանելու համար»:

Եւ աւ լե ս ս ե պ ս. — Ես հաւատ չէի տածում դէպի Ռաշնախը: Բայց թէ մեզ շատ մարդիկ էին փող ուզելով նեղացնում: Ես չէի ճանաչում ալը բոլոր անձներին: Դրանց ձեռքից ազատելու համար ես ուղարկում էի ալըպիսիներին առաջ լեւի կրեմնօ՛րի մօտ, իսկ լետոյ Ռաշնախի: Եւ խընդիրը սենատորների և պատգամաւորների մասին չէր, այլ ընդհանուր օգնութեան: Ում էր բաժանում Ռաշնախը — ալը ինձ անկալտ է: Ես երբէք չեմ ցանկացել հետաքրքրել ալը մանրամասնութիւններով:

Հաղորդակցութեան ճանապարհների գլխաւոր վերակացու Ռուսսօն լալտում է որ ինքը կառավարութեան առաջարկութեամբ 1886 թ. քննել է Պանամայի ձեռնարկութիւնը և նոյն թւականին արել է իւր զեկուցումը: Զրանցքի գլուխ բերելը, որը թերեւս գրեթէ անհնարին է, աչնուամենայնիւ կարելի էր գլուխ բերել, եթէ մինչև 1888 թ. փոխէր ծրագրած եղանակը, և որ ալը վերջին ձեռի ջրանցքը հնարաւորութիւն կտար տարէնը առաւաւն 20 միլիոն տոն փոխադրելը:

(Զրանցքի տեղափոխելու կարողութիւնը սկզբում, Բոնապարտ Վիդի

օրով, հաշւած էր $4\frac{1}{2}$ միլ. տոննա, իսկ քիչ ժամանակից զետու 7 միլ. տոննա: Երբ չը լաջողւեց 400 միլիոնանոց ընկերութեան կազմելը— ձեռնարկեցին 300 միլիոնանոցի կազմելուն):

Ինժինէր Գիւնզէէրը, որը հսկում էր ջրանցքի փորելուն 1883-ին 1885 թ., վկայեց որ ջրանցքի սկզբնական ծրագիրը իրագործւած էր, բայց դուրս բերելու համար հարկատու էր 15—20 տարի և մի միլիարդ ֆրանկ դրամ: Գալով Էլֆէլին — վկան ասաց, որ նրան ներկայացրած է եղել կապալը ամբողջութեամբ, սակայն Էլֆէլը բաւականացաւ փողերը ստանալու, առանց նիւթերը տեղ հասցնելու: 6 միլիոն ֆրանկի գումարեմանապէս անօրէն կերպով է իւրացրել Էլֆէլը՝ տեղ հասցնելու, բարձելու և տիր հանելու ծախքերի հաշիւ:

Չորրորդ նստի սկզբում տեղի ունեցաւ բանկիր Հուգօ Օբերնդեօրֆէրի՝ ցուցմունքը, որը ոչ մի նորութիւն չի պարունակում:

Ապա նախագահող Պերիւէ'ն խօսքը տալիս է դատախազ Ռօ'ին:

Վերջինս մեղաւոր ճանաչեց նաև և ղլխաւորապէս Ֆերդինանդ Լեսսեպս'ին, որը սփոխանակ իւր սխալը խոստովանելու, նախադասեց ստորանալ մինչև իսկ քրէական միջոցների, աշխատելով իւր հոտից քարշել և հասարակական կարծիքը և ժողովրդական խնայողութիւնները»:

Անուհետև պ. դատախազը արաւ Պանամայի ձեռնարկութեան պատմութիւնը ստորագծելով Ֆերդինանդ Լեսսեպսի վարմունքները:

Առաջին խաբեբալական քալը կապում է նրանում, որ ընկերութեան Բիւլլետեն օրգանը լատարարեց, թէ ամբողջ ջրանցքի փորելը կապալով է տրւած Կուլբէին և Գերսան'ին ¹⁾ 512 միլիոն ֆրանկով:

Ապա լիշեալ կապալառուների պալմանը խախտում են և վճարում մեծ աուգանք ոչ մի դժգոհութեան տեղիք չը տալու համար: Մինչդեռ ակդ խախտումը ապացոյց էր դժարութիւնների— ընկերութեան Բիւլլետէն'ը շարունակում էր հաւատացնել, թէ ջրանցքը պատրաստ կը լինի 1889 թւականին:

1885 թւականի շրջահանւած օբլիգացիաների մի մասը մնացել էր անվաճառ: Թղթերի գները անկումից վախեցած — ընկերութիւնը Ֆոնտանի միջոցով պաշտպանում է գները արհեստական առք ու ծախքով:

Պանամայից վհատեցուցիչ լուրեր են գալիս մշակների սարսափելի մահացութեան մասին, բայց «Բիւլլետէն»-ը հաւատացնում է թէ Պանամայի նեղուցում մարդիկ աւելի պակաս են մեռնում քան Եւրոպայի շատ գործարաններում:

Իսկ 1888 թւականին «Բիւլլետէն»-ը զետեղում է նաև հետեւեալ նկատողութիւնը.

¹⁾ Սրանց մատնացոյց անողը, Շառլ Լեսսեպսի ասելով, եղել էր Լեւի Կրեմիէ'ն:

«Դինգլէրը Պարիզ հասաւ ընկերութեան ղեկավարողներէ հետ խորհրդակցելու համար ձեռնարկելի միջոցների մասին, որպէս զի ջրանցքը բացւի 1888 թ.»:

Ապա հանդէս է գալիս վիճակախաղի միտքը, Ընկերութեան կողմից մատուցած խնդիրքում կատարւած գործի արժէքը գնահատուում է 471 միլիոն, մինչդեռ իսկականը էր 171 միլ. ֆրանկ, և այդ գումարի մէջ նաև շինութիւնների արժէքը:

Ռուսոս'ն ուղարկուում է քննելու գործի դրութիւնը, իսկ «Բիւլլետէն»-ը չափաւարում է թէ «Ռուսոս'ն գնաց Պանամա ջրանցքի բացումի վերջնական գործողութիւններին ձեռնարկելու համար»:

Ռուսոս'ն, որպէս նաև ընկերութեանը ծառայող Բօլօ և Ժակէ ինժեներները, պնդում են թէ ջրանցքի ծրագիրը պէտք է փոխել և դարձնել շիւղատր, իսկ Լեսսեպս-հալը պնդում է թէ շիւղները բանի պէտք չեն ծովագնացակն ջրանցքի համար. իսկ Լեսսեպս—որդին չափաւարում է որ, գործը լաւ քննելուց լետու, նա եկաւ ալն եղրակացութեան, թէ ջրանցքի բացումը կարող է տեղի ունենալ 1889 թ.:

Ընկերութիւնը ստորագրութիւններ է ժողովում—պարլամենտի վրաներդործելու մտքով, Պարլամենտական լանձնաժողովը պահանջում է ընկերութեան մատենաները, Նեղացած Լեսսեպսը ետ է վերցնում իւր խնդիրքը, Ընկերութիւնը նորից կանգ է առնում ակցիաների սովորական շրջահանութեան վրա, Պանամակից հասնում են վհատեցուցիչ լուրեր, Ընկերութիւնը ղիջումներ է անում սահանքատր ¹⁾ ջրանցքի ծրագրի օգտին, Ազնուամենալին 500.000 նոր ակցիաներից հասարակութիւնը գրւում է 280.000 հատի, Ընկերութիւնը էլի վերագառնում է վիճակախաղ շրջահանութեան, Նոն օրը երբ ընկերութիւնը ալդ իմաստի խնդիրքով ղիմեց կառավարութեան—նոն ալդ օրը ընկերութեան Բիւլլետէնը տպագրեց թէ իբր կապալի պալմանը ստորագրւած է ինժեներ Էլֆելի հետ:

Սկզբնական շրջահանութեան արդիւնքը հաղիւ բաւականութիւն տեց երեք ամսալ աշխատանքներին Պանամակի նեղուցում, Վերջապէս օրինագիծը ընդունւում է պալատի կողմից, Ընկերութիւնը շտապում է չափաւարել, որ նոր ծրագրերի համեմատ աւելորդ է փորել 449.000 խորանարդ մէտր, Ընկերութիւնը ոչինչ չի խնայում տաքացնելու համար ստորագրողների եռանդը, Սակալն նոր պարտութիւն՝ 2.000.000 օրլիդացիաներից գնւում են միմիայն 840.000, Անւում է վերջին փորձը. Զերգինանդ Լեսսեպսը անձամբ պտտում է ամբողջ Ֆրանսիան և ամեն տեղ

¹⁾ Սահանք—enclosé=չիւղ, Սահանք կամ շիւղ կոչւում է այն հողքը շարժուն դռնով, որ շինւում է գետի կամ ջրանցքի վերայ՝ ջուրը պահելու կամ բաց թողնելու համար:

ճառեր արտասանում համոզելու համար թէ ջրանցքը պատրաստ կը լինի ամենաուշը 1890 թ., եթէ որ 200.000 ստորագրուող ևս լինին։ Նրա ձայնը մնաց «ձայն բառբառով լանապատի», և տեղի ունեցաւ դատաստանական հաշահարթութիւնը ¹⁾։

300 միլիոն ֆրանկից տակին մնաց 698 միլ. ֆրանկի կատարած գործ, որից 255 միլ. ֆրանկը ներկայացնում է եղած շէնքերի արժէքը։ Ինքը Ֆերդինանդ Լեստպսը, դատախազի վկայութեամբ, ունէր 90 փալ և եթէ գրանք ծախւած լինէին իւր ժամանակին—երբ դոքա բորսայում շատ թանգ էին գնահատուում—Պանամայի ջրանցքի հեղինակը ստացած կը լինէր 6.550.000 ֆրանկ—որը թերեւ շատ մեծ գումար է «լուսաւորող մի գաղափարի» համար։

Իւր ճառի երկրորդ մասը դատախազը նւիրեց բացատրելու համար թէ ուր մնացին 600 միլ. ֆրանկը։ Այս գումարից, չաւնի է միայն, որ 350 միլիոն ֆրանկ վճարուել է տոկոսների համար։ Բաց ուր են մնացեալ 250 միլիոնները։ Ահա խնդիր։

Իւր ճառի երկրորդ մասում դատախազը օրինական հիմունքների մանրամասնութիւնների մէջ մտաւ և ապա անցաւ կրկնակի մեղադրանքին ուղղւած դէպի մեղադրւածները։ Այդ կրկնակի մեղադրանքն է հետևեալը՝ մեղադրուած են Ֆերդինանդ Լեստպսը, Շառլ Լեստպսը, Կոտտուլէն և Ֆոնտանը խաբէրալութեան մէջ, քանի որ սուտ գործողութիւններով և հաւատարմութիւններով աշխատում էին հաւատացնել հասարակութեանը մի երազական ձեռնարկութեան իրականացման մասին և, բացի այդ՝ չաղտարարելով Պանամայի ջրանցքի մօտալուտ բացումը—դոքա ջանում էին իրանց ձեռքը գցել մեծ գումարներ, շնորհիւ շրջահանւած վիճակախաղ օրվապայմանների։

Մենք բաց ենք թողնում դատախազի առաջ բերած ապացուցները, քանի որ դոքա արդէն չաւնի են վկաների ցուցմունքներից։

«Ոչ ոք, շարունակեց դատախազը, իրաւունք չունի առատութեան ապացուցներ տալ ուրիշի հաշիւ։ Բաժանելով 5 միլիոն բառոն Ռաշնախին, 4 միլիոն Օբերնդիօրֆերիին և թաղցնելով ալ խոշոր գումարների ինչ նպատակների նշանակւած լինելը, անկասկած է որ ընկերութեան ղեկավարողները մեղաւոր են հաւատարմութիւնը ի չար գործադրելում։ Նրանք գիտէին որ Պանամայի նեղուցում նրանց սպասում են աւելի սարսափելի արդեւքներ և դժարութիւններ։ Նրանք գիտէին որ ալդտեղ նրանց դէմն էին և ընտրեան կլիման, հողի կաղմւածքը և որ իրապէս անհնարին է զլուխ բերել ջրանցքը խոստացած գումարով և խոստացած ժամանակամիջոցում։ Հակառակ ամեն բանի, բոլորովին հոգս չը քա-

¹⁾ = Ликвидация, մի գործի վերջ տալը

չեղով ձեռնարկութեան բաժնետէրերի փողերի մասին, ընկերութեան ղեկավարները զօրով առաջ էին գնում, աչքի առաջ ունենալով սոսկ լեսսենպի անւան փառքը և վախ կրելով սոսկ հաշիւ տալու օրից, (Դառնալով մեղադրածներին): Բայց ինքներդ՝ անձամբ թնչ զոհ բերիք ձեռնարկութեանը, Ձեր մէջ ես տեսնում եմ միլիոնատէրեր, Դուք ամենքդ պատկանում էք հարուստ ընտանիքներին, Գործի մէջ մտցրի՞ք դուք արդեօք որ և է գումարներ, Դուք ոչինչ չէք մտնել և ոչ մի սանտիմ անգամ! Անշուշտ, դուք հաւատում էիք ուրիշների փողով, (Նրկար ծափահարութիւններ դաշլիճի խորքում):

Օրէնքը հաւասար կերպով է վերաբերում դէպի ամենքը:

Դատաստանը խաբեբայ է անւանում այն աղքատ մէկին, որը հինգ կամ տասը սանտիմով լրագիր ծախելիս դալժակդեցնում է հասարակութիւնը մի չեղած դէպքով արդարանալ փորձելով իբր թէ լրագրում եղած լօղածի վերնագրով:

Ընդունակ էք դուք արդեօք ներողամիտ վերաբերւել դէպի աջակիսինքրը, որոնք աշխատելով տիրանալ միլիոնների—դիմում են ամեն տեսակ նրբութիւնների, ամեն տեսակ կեղծումների և խաբեբայութիւնների—արդիւնք զանազան ազան և խարդախ աֆերիստների»:

Դատախազը վերջացրեց զիմելով դատաւորներին՝ «զործադրել օրէնքը մեղաւորների վերաբերմամբ իւր կատարեալ խստութեամբ»:

Տեղի սդուքիւնը մեզ չի ներում մի առ մի թեւ ըլլոր ճառախօս փաստաբանների ասածը ի պաշտպանութիւն իրանց կլիենտների, Մենք մէջ կը բերենք միմիայն դատարանի վճիռը:

1) Ֆերդինանդ և Շառլ Լեսսենպսները դատապարտւում են ամեն մէկը հինգ տարւալ բանտարկութեան և 3000 ֆրանկ տուգանքի:

2) Ֆոնտանը և Կոտտիւլն ամեն մէկը երկու տարւալ բանտարկութեան և 3000 ֆ. տուգանքի—խաբեբայութեան և հաւատը ի չար գործ դնելու պատճառով:

3) Էլֆելը—երկու տարւալ բանտարկութեան և 20.000 ֆր. տուգանքի:

Այս վճիռի արձագանքը հասաւ պատգամաւորների ժողովը, ուր տեղի ունեցան տաք վիճաբանութիւններ, իսկ մի քանի պատգամաւորներ այն միտքը լատենցին որ վճիռը շատ անգոհացուցիչ է և որ կառավարութիւնը կարիք չունի ֆինանսիստներից ստանալու իբր ողորմութիւն չնչին լումաներ, Ապա պալատը նաև Ռիքոն ընդունեցին պատգամաւոր Կաւենակի հետեւալ նշանաւոր օրակարգ բանաձեւը. «Ժողովը՝ կամենալով աշակցել կառավարութեանը սրա գործին—վաճառւելու ամեն մի արտապատութեան հալածելուն և վճռելով ալ ևս չը թող տալ կրկնւելուն կառավարութեան այն գործադրած միջոցների, որոնց պալատը գատապարտում է,—անցնում է հերթական գործերին»:

Մեր անցեալ քրոնիկի վերջում մենք ալն միտքն էինք չափենել, որ Պանսամալի գործի դատաստանական քննութեան առթիւ հրապարակ հանած խաղաղական սկանդալը ունի քաղաքական և ինտրիգային առտառ։ Յաջորդած դէպքերը եկան աւելի ևս զօրեղ ապացոյցներ տալու ալդ եմթադրութեան։

Ալդ սկանդալի օրով—Ֆրանսիական 'բոլոր հին ու նոր կուսակցութիւններին տիրեց մի տենդային եռանդ։

Ռօնալիստները (արքայականներ) գոռում են իրանց սկզբունքների մասին։ Պարիզի երիտասարդութիւնը նոյն իսկ ուղերձ ուղարկեց Պարիզի կոմսին։

Բոնապարտիստները ժողովներ են կազմեցում և ժողովրդի միակ ազատարար — հռչակում են պրինց Վիկտոր Նապոլէոնին, որը ներկայումս է սոչ թէ իմպերիալիստ, ալլ լոկ բոնապարտիստ) և որ նա լնեւում է պլեբիսցիտի, ժողովրդական ձաջնութեան սկզբունքի վրա հանրապետութեան նախագահ ընտրելու համար։ Ալս իսկ մեքով չափարարեց աշակողմենաների պարագլուխ բարոն Լեգոս։

Եւ ալս բոլորը օրը ցերեկով կատարւում էր մի երկու երեք շաբաթ սրանից առաջ, երբ զանազան կողմերից ջանում էին կասկածանքի սոււր գցել նաև հանրապետութեան ներկայ նախագահ Կառնո'ի վրա։ Ել ինչու զարմանալ ալն հոռետեսների վրա, որոնք գուշակութիւններ են անում թէ գործերի ներկայ խառն դրութիւնը կարող է հասցնել թէկուզ Վիկտոր Նապոլէոնի նախագահութեան, ապա դիկտատորութեան և ապա միապետութեան։

Ալս ծանր օրերում շատ շատերին զարմանք պատճառեց Հոմի պապի քալը։ Հակառակ Վիկտոր Նապոլէոնի արած դիմումներին իւր իրաւունքները Ֆրանսիայի զահին ճանաչելու՝ Լեոն XIII պապը հաստատ մնաց մի քանի շաբաթ առաջ իւր մի նամակում չափեմած մեքերին։ Եւ երբ կոմս զը Մեօնը (Ֆրանսիայի կաթոլիկ կուսակցութեան պարագլուխը և ամենամօտ բարեկամը Յիսուսեան զօրեղ կարդի) անցեալ դեկտեմբերին արտաչալուեց չօգուտ հանրապետութեան—Լեոն XIII պապը սոյն չոնւարի մէկին նրան մի նամակ ուղղեց ¹⁾), որի մէջ, դիմելով ամբողջ Ֆրանսիական ազգին, նա չորդորում է դէն գցել բոլոր կուսակցական երկպառակութիւնները և ներշնչել միութեան և ազգասիրութեան զգացումների հոգով, աչքի առաջ ունենալիք հալրենիքին սպասող վտանգի դէմ։ Նոյն ալդ նամակում պապը իրան կողմնակից է չափարարում հանրապետութեան պահպանման Ֆրանսիայում։

Բալց չը պէտք է կարծել թէ քաղաքական ինտրիգաները զալիս են

¹⁾ Որը և տպագրեց Ֆրանսիական բոլոր թերթերում։

միմիալն հանրապետութեան հակառակորդներին, Ընդհանուրի գրեթէ համոզմունքն է որ ալդ սկանդալներին մեծապէս նպաստել են հէնց իրանք հանրապետականները, ինտրիգաներ իրար դէմ, ինտրիգաներ նախագահական ընտրութիւնների համար, արմատականների ինտրիգաներ օպպորտունիստների դէմ, ինտրիգաներ մերժած կամ ասպարէզից հեռացած հանրապետականների կողմից, Ստեբրաձգութիւններ էին անուամբ և անուամբ են օտար պետութիւնների ներկայացուցիչների վրա, օտար մամուլի, ի թիւս սրտնց և երկու ռուս լրագրերի վրա, ստեբրաձգութիւնները շարունակուած են և հիմա զանազան պատգամաւորների վրա, զանազան զարմալի և խորհրդաւոր պատմածքներով:

Պարլամենտական քննիչ լանձնաժողովն էլ իւր կողմից հէնց ալդպիսի մերկացումների է սպասում որ իսկոյն և եթէ իւր մօտ հրաւիրի մերկացումներ անողներին հարց ու փորձի համար:

Շատանանք ասելով որ մերկացումներ անողների պարագլուխն է Անդրիեօն (Նախկին պրեֆեկտը ռոտիկանութեան և նախկին գեսպան), որին իբր թէ չալանի է մի ցուցակ կաշառակեր 104 պատգամաւորների անուններով և որի ասելով միմիալն երկու անձինք՝ Առտօնը և Հերցը կարող են մի առ մի թւել ալդ 104 անունները:

Ի դէպ ուղղենք մեր անցեալ ամիս հաղորդած սխալ լուրը. Առտօնը դեռ չի ձերբակալուած և իբրեւ թէ չալանի չէ նոյն իսկ նրա ուր լինելը, Հերցը, որի ընկալատեղին գտնւեց Անգլիայում—թողած է իբր հիւանդ հակողութեան տակ:

Կասկածանքից արդարացել են 3 հոգի՝ նախկին մինիստր Ժիւլ Ռոշ, պատգամաւոր Արեն և սենատոր Տելընէ, Ձեռքակալել է հասարակական շինութիւնների նախկին մինիստր Բալօն, որը և խոստովանել է իւր լանցանքը: Մեղադրող պալատը իւր կողմից անմեղ հրատարակեց նախկին մինիստր Ռուիէ'ին, Դեւեսին, սենատորներ՝ Գրեւի'ին, Ռենօ'ին, իսկ մեղաւոր հետեւեալներին. Բալօ, Պրուատ, Բերալ, Դիւզէ-դը-լա—Ֆոկոնների, Սանլերուա, Գոբրոն, Բլոնդեն և Օստոն, չը հաշւելով Առտօնը և Հերցը:

Այսպէս թէ ալնպէս պարզած կարելի է համարել Պանամայի ընկերութեան ղեկավարողների դատը որոնք ի դէպ ասած արդէն բողոքել են վճռի դէմ, բաց պատգամաւորների կաշառակերութեան գործը՝ ոչ:

Իբրև դրամական լուսաբանութիւն Պանամայի սկանդալի հետեւանքներին առաջ բերենք մի տնտեսական թերթի արած մի հաշիւը՝

Economiste Européen'ը հաշւել է որ վեց շաբաթեալ ընթացքում նոյեմբեր 19-ից սկսած, ալիքնքն ալն օրից երբ վճիռ կալացաւ դատաստանի ենթարկել Պանամայի գործիչներին—54.067 միլիոն ֆրանկ արժողութեան թղթերը—ընկած դների պատճառով դնահատուած էին միմիալն 52.651 միլիոն ֆրանկ, ասել է մի փնտա մօտ 1.400 միլիոն ֆր. Պարիզի բորսայի վրա շրջանառութեան մէջ գտնուող բոլոր արժէթղթերը պակասել էին գներում, շնորհիւ Պանամայի ընկերութեան գործերի տապալման:

Այս տողերը գրած էին երբ հասան հեռագրական նոր կտրեոր տեղեկութիւններ որոնց վիշատակելը միանգամայն տեղին է, քանի որ դոքա կապ ունեն Պանամայի գործի հետ առհասարակ, Րիբօ'ի մինիստրութիւնը առաջարկեց և կարճ վիճարանութիւններից չետով ընդունել տւեց պալատին երկու նոր օրէնքներ, առաջինի համաձայն նոքա՝ որոնք կը չարձակւեն խնայողական դանձարանների վրա—պատժի կենթարկւին բացի դրամական տուգանքից նաև բանտարկութեան 2 ամսից մինչև 2 տարի, Միւս օրէնքը վերաբերում է առհասարակ անհիմն սուերաձգութիւնների առաջն առնելու համար: